
Elżbieta Rybicka, *Modernizowanie miasta. Zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej*, Kraków 2003.

Nowa książka Elżbiety Rybickiej jest owocem kontynuacji jej literaturoznawczych zainteresowań relacją tekstu i przestrzeni¹. W pracy tej badaczka ogniskuje swe studia wokół wzajemnych zależności dwóch procesów epoki nowoczesnej w Polsce: rozwoju literatury modernistycznej i urbanizacji. Rozpoznanie i ujęcie tego nowego dla nauki o literaturze przedmiotu umożliwiła przyjęta przez Rybicką metoda. Doniosłość jej badań polega na poddaniu wieloaspektowej pracy interpretacyjnej, czego dotychczas nie przeprowadzono, znaczenia kluczowego elementu modernistycznej zmiany – gwałtownego wzrostu i technicyzacji miast – dla dziejów literatury nowoczesnej.

Zajęte przez siebie stanowisko metodologiczne Rybicka określa jako historyczną poetykę kulturową. Ta perspektywa badawcza ma łączyć w sobie narzędzia pracy i kierunki zainteresowań historii literatury, poetyki historycznej i badań kulturowych. Jej zasadniczym punktem jest wyjście poza autonomiczną koncepcję literatury i kontekstualizację tekstu literackiego w przestrzeni społecznej, politycznej i kulturowej. Autorka idzie nawet dalej, czyniąc sam proces urbanizacji równoległym, obok literatury, przedmiotem filologicznego badania. Umieszcza ona literaturę pośród tekstów dyskursywnych, by, stosując repertuar strategii wypracowanych przez literaturoznawstwo, śledzić ich wzajemne związki i wspólne punkty odniesienia. Inspiracją do sformułowania tego programu interpretacji była koncepcja lektury realizowana przez tak zwanych nowych historyków. Rybicka przejmuje tylko niektóre elementy ich metody. Podnosi ona postulat rozumienia relacji między literaturą a światem jako bliskiej mechanizmowi figury chiasmu. Takie ustawienie problemu, jak pisze Autorka, „wskazuje na obustronne uwikłanie i sytuuje [go] tym samym poza opozycją dzieła autonomicznego i zdeterminowanego”. Z programu nowych historyków nie podejmuje reguły politycznego zaangażowania i specyficznego, ostentacyjnie prezentystycznego i ukierunkowanego na atrakcyjność lektury, stylu ich prac.

¹ Patr.: E. Rybicka, *Formy labiryntu w prozie polskiej XX wieku*, Kraków 2000.

Przyjęta strategia badawcza pozwala Rybickiej na wyśledzenie tropów nowoczesnego doświadczenia w polskiej przedwojennej literaturze modernistycznej. Tą drogą jej tekst stanowi nowy inwencyjny wkład w rekonstrukcję procesu, w toku którego nowoczesny Polak zyskał nową, sztuczną naturalną przestrzeń swojej egzystencji – miasto. Podążając za znaną myślą Waltera Benjamina, Rybicka opisuje doświadczenie nowoczesne jako doświadczenie szoku. Wyróżnił on dwa rodzaje doświadczenia: charakterystyczne dla rzeczywistości miasta przeżycie (*Erlebnis*), którego z uwagi na jego chwilowość, intensywność i nowość nie można ująć przy pomocy znanych, utartych taktyk poznawania świata oraz doświadczenie (*Erfahrung*) powtarzalne, pewne, pojmowalne i możliwe do przekazania. Jednorazowe i sensacyjne przeżycie stanowiło wyzwanie dla literatury, która odpowiadała nań repertuarem tekstów, będących eksperymentalnymi próbami jego językowego opisu i propozycjami wykładni rozumienia. Rybicka w porządku chronologicznym zanalizowała i skomentowała poszczególne sposoby literackiego ujęcia owego przeżycia.

Autorka, relacjonując dominujące modele przedstawienia miasta w kulturze osiemnastego i dziewiętnastego wieku, przypomina, do jakiej tradycji odwołać się mógł mieszkaniec nowoczesnego polskiego miasta. Miejskie piśmarstwo premodernistyczne, w większości negatywnie ustosunkowane do procesów urbanizacji, posługiwało się opozycjami miasto–wieś i swojskie–obce, by ukazać przestrzeń miejską jako miejsce rządów kapitału, zepsucia, barbarzyństwa i – co jest kwestią zasadniczą dla dziewiętnastowiecznej mentalności – wynarodowienia. Jednak to, co dla pierwszych pokoleń procesów modernizacji rozumiane było jako obce i moralnie złe, dla niektórych spośród ich potomków stanowiło obiekt fascynacji oraz dowód nieskończonych i wspaniałych możliwości twórczych ludzkości, by dla jeszcze innych stać się źródłem niepokoju o przyszłe losy człowieka. Innymi słowy, jak pisze autorka, wraz z przyspieszaniem urbanizacji rozszerza się, tak pod względem formalnym, jak i tematycznym, spektrum tekstualnych przedstawień miasta. Rybicka przeprowadza ich klasyfikację, porządkując w pięć poetyk opisanych w obszernych rozdziałach, które stanowią rdzeń jej pracy.

Analizuje zatem poetykę percepcyjną, która podporządkowana była zamiarowi uchwycenia doświadczenia miasta w jego bezpośredniości, oddania przeżycia w postaci jak najbliższej formie samego doświadczenia. Język miał więc odtwarzać sensoryczne wrażenia z przeżywania w przestrzeni miejskiej. Takiej interpretacji autorka poddaje utwory Berenta, Kadena-Bandrowskiego, Czyżewskiego, Jasińskiego, niektóre teksty Przybosia, wczesne wiersze skamandrytów. Dla skomentowania tego modelu piśmarstwa miejskiego autorka tworzy pojęcie *pasażu tekstowego*. W precyzyjny i obrazowy sposób ujmuje nim zarazem postać, tematykę i kontekst powstania tej wypowiedzi językowej. Słowo pasaż odsyła bowiem do takich znaczeń jak *fragment* i *przejście*, odpowiadające nieciągłemu charakterowi tekstu i miejskiej przechadzce – źródłowemu dla owej formy piśarskiej doświadczeniu.

W następnym rozdziale autorka omawia poetykę paraboliczną, która obejmuje teksty pracujące doświadczenie nowoczesne z perspektywy aksjologicznej. Są to przedstawienia alegoryczne, stanowiące figuralizację doświadczenia kryzysu moralności, rozpadu podmiotu, wyobcowania. Model ten przedstawia w oparciu o prozę Jasińskiego, Wata i Schulza oraz wiersze ekspresjonistów. Pojęcie poetyki konstruktywistycznej, któremu przyporządkowano teksty Przybosia i Peipera, służy opisaniu piśmarstwa miejskiego podkreślającego własną autonomię, niezależność od rzeczywistości, którego autorzy rozumieją pisanie jako kreowanie nowych światów. Wypowiedź literacka kształtowana jest tu wobec doświadczenia modernizacyjnej zmiany, wykraczającego poza ramy dotychczasowego obrazu świata i języka. Rolą twórcy jest ustanowienie nowej mitologii i nowego uniwersum symbolicznego zdolnych wyartykułować i wytłumaczyć nieznaną rzeczywistość metropolii. Z kolei poetyka dokumentu społecznego poddana jest zewnętrzny wobec tekstu socjalistycznemu zaangażowaniu autora. Jej formy ukierunkowane są na perswazyjne przedstawienie ekonomicznie, społecznie i politycznie upośledzonych mieszkańców miast, ich otoczenia i języka. Repertuar środków przedstawiania miasta tego modelu piśmarstwa, autorka omawia m.in. w tekstach grupy „Przedmieście” i Korczaka. W ostatnim rozdziale analizuje ekspercki dyskurs urbanistów. W tekstach Szymona Syrkusa i Władysława Strzebińskiego odsłania retorykę inżynierii społecznej, legitymizującą totalne projekty regulacji życia mas miejskich. W ich wypowiedziach miasto ukazywane jest jako przestrzeń szkodliwa dla

organizmu społecznego, domagająca się radykalnych działań ekspertów, pracujących dla dobra społeczności.

Horizontem dla poetologicznych lektur autorki są teksty manifestów twórców modernistycznych, krytyków literackich, współczesnych im i późniejszych komentarzy literaturoznawczych, prace socjologiczne, publicystyczne, architektoniczne i filozoficzne. W ten sposób Rybicka eksponuje przenikanie się dwóch wymiarów modernistycznej zmiany – antropologicznego i literackiego – w sferze artystycznej autorefleksji. Wskazuje jak urbanizacja wpłynęła na nowe rozumienie dzieła literackiego, postrzeganie jego funkcji społecznych, mimetycznych, poznawczych, sensotwórczych, kreatywnych.

Dwudziestowieczne doświadczenie urbanistycznej transformacji domagało się literackiego przepracowania i przez modernizm potraktowane zostało jako jego własny przedmiot. W swojej pracy Rybicka podkreśla dwustronność relacji między modernizmem a miastem: przestrzeń miejska determinuje tekst nowoczesny, tekst zaś kształtuje odbiór przestrzeni miejskiej. „Miejskość” wkracza do literatury polskiej, czyniąc ją kosmopolityczną, polifoniczną, demokratyczną, wewnętrznie sprzeczną, skierowaną na przyszłość, korporalną, literatura zaś artykułuje doświadczenie „miejskości”, oswaja nowoczesne wielkie miasto, odsłania je jako przestrzeń bardziej naturalną dla ludzkiego życia niż natura.

Książka Rybickiej jest nadzwyczaj ciekawą propozycją ujęcia polskiej literatury nowoczesnej. Oparta na klarownie wyłożonym i sprawnie używanym aparacie metodologicznym dostarcza spójnego, uporządkowanego, podpartego mocną argumentacją, obrazu literackiej modernizacji. Przeprowadzane przez Rybicką odkrywanie „miejskości” nowoczesnej literatury dowodzi, jak ważne rezultaty przynosi praca nad momentami gwałtownych przekształceń procesu literackiego, realizowana drogą głębokiego osadzenia badanych zmian w ich historycznej przestrzeni społeczno-kulturowej.

JAKUB MUCHOWSKI